

УДК 341.8(438:477-25)“1937/1938”

Наталія РУБЛЬОВА, Олександр РУБЛЬОВ

ГЕНЕРАЛЬНЕ КОНСУЛЬСТВО ДРУГОЇ РЕЧПОСПОЛИТОЇ У КИЄВІ ЗА ДОБИ ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ (1937–1938)

Розглянуто особливості функціонування Генерального консульства Польщі у Києві за доби Великого Терору 1937–1938 рр. З'ясовано особливості суспільно-політичної ситуації у підсоветській Україні, в якій доводилося працювати польським дипломатам; специфіку побуту персоналу Генерального консульства, вимушено зосередженого на обмеженій площі будинку дипломатичного представництва, його контакти з колегами з Генерального консульства Німеччини; перманентне зовнішнє спостереження апарату НКВД УССР й постійні перешкоди, створювані советською таємною поліцією для діяльності польських дипломатів у республіці.

Ключові слова: Великий Терор 1937–1938 рр., Генеральне консульство Польщі у Києві, українсько-польські відносини, НКВД УССР, політичні репресії.

Після підписання Ризького миру 18 березня 1921 р. дипломатичні відносини з УССР Польща формально встановила 30 вересня 1921 р. Першим польським представником у Харкові – столиці підсоветської України – у ранзі *chargé d'affaires* став граф Францішек Пуласький, за походженням дідич з Поділля, член польської делегації на Версальській мирній конференції. У Здолбунові на Волині 6 жовтня 1921 р. відбулася зустріч польського посольства з посольством УССР, яке прямувало до Варшави. 9 жовтня 1921 р. польські дипломати прибули до Харкова¹.

Формальна підстава для існування Посольства УССР у Варшаві, а Посольства II Речіпосполитої у Харкові перестала існувати з моменту “добровільного” вступу підсоветської України до т. зв. ССРСР, про що уряд Польщі був повідомлений нотою квазіуряду УССР від 16 липня 1923 р. Польське посольство у Харкові провадило свою діяльність до кінця грудня 1923 р. й формально було ліквідоване 1 березня

¹ *Grajżul T.* Poselstwo i konsulat Rzeczpospolitej Polskiej w Charkowie w latach 1921–1937 / Tomasz Grajżul // *Polska dyplomacja na Wschodzie w XX – początkach XXI wieku* / [praca zbiorowa pod red. H. Strońskiego i G. Seroczyńskiego]. – Olsztyn; Charków, 2010. – S. 214–215.

В українській історіографії діяльність Посольства Польщі в УССР 1921–1923 рр. докладно висвітлена у розвідці Олени Бетлій (див.: *Бетлій О.* Діяльність польського дипломатичного представництва в Україні (1921–1923 рр.) / О. Бетлій // *Науковий вісник Дипломатичної Академії України.* – Київ, 2003. – Вип. 8: Зовнішня політика та дипломатія: витоки, традиції, новації. – С. 467–486). Див. також: *Рубльова Н.* Від Ризького миру до Пакту Молотова – Ріббентропа: До історії дипломатичних відносин УССР з Другою Річчю Посполитою, 1920–1939 рр. / Н. Рубльова, О. Рубльов // *Україна – Польща 1920–1939 рр.: З історії дипломатичних відносин УССР з Другою Річчю Посполитою. Документи і матеріали* / [упоряд., комент., вст. стаття: Н. Рубльова, О. Рубльов]. – Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2012. – С. 39–42.

1924 р.². Але вже від 1 січня 1924 р. воно функціонувало під зміненою назвою – як Представництво Польщі у Харкові. Тимчасовим його керівником був комерційний радник І. Ружицький. З моменту ліквідації посольства розпочало свою діяльність Генеральне консульство II Речіпосполитої у Харкові³.

Згідно з досягнутим компромісом, керівник польського представництва у Харкові не був звичайним консульським урядовцем. Советська сторона гарантувала йому повний обсяг дипломатичних привілеїв, розглядаючи офіційно як співробітника Посольства II Речіпосполитої у Москві, відделегованого в Україну. На практиці усі чергові керівники польського Генерального консульства у столиці УРСР мали ранг радника посольства. Невдовзі така ж практика була поширена й на службовців Консульства Польщі у Києві⁴.

Генеральне консульство II Речіпосполитої у Харкові функціонувало з 1 березня 1924 р. й до 1 грудня 1937 р. 1 серпня 1934 р. його статус знизився до рівня звичайного консульства – у зв'язку з перенесенням республіканської столиці до Києва, туди було перенесено Генеральне консульство Польщі.

Керівниками харківського Генконсульства (згодом Консульства) Польщі були⁵: Міхал Свірський (1 березня – 31 вересня 1924 р.)⁶; Константи Заремба-Скшинський (1 жовтня 1924 р. – 18 червня 1928 р.)⁷; Станіслав Орачевський (19 червня – 7 грудня 1928 р.)⁸;

² *Grajżul T.* Poselstwo i konsulat Rzeczypospolitej Polskiej w Charkowie... – S. 216.

³ *Bruski J. J.* Na Ukrainie Rakowskiego: Polskie placówki dyplomatyczne i konsularne na terenie USRR 1921–1924 / Jan Jacek Bruski // *Polska dyplomacja na Wschodzie w XX – początkach XXI w.* – S. 148–149.

⁴ Див.: *Bruski J. J.* Między prometeizmem a Realpolitik: II Rzeczypospolita wobec Ukrainy Sowieckiej 1921–1926 / Jan Jacek Bruski. – Kraków, 2010. – S. 101.

⁵ Терміни перебування на посаді керівників Генерального консульства (консульства) II Речіпосполитої у Харкові, а також Консульства (Генерального) консульства Польщі у Києві уточнено за вид.: *Kruszyński M.* Ambasada RP w Moskwie 1921–1939 / Marcin Kruszyński. – Warszawa: IPN, 2010. – S. 322, 329.

⁶ *Свірський Міхал* (Świrski Michał) – польський дипломат. В УРСР з жовтня 1921 р. працював у Консульському відділі Посольства II Речіпосполитої у Харкові (на червень 1922 р. – секретар Консульства у ранзі віце-консула); Польській делегації для справ оптації у Києві (з травня 1923 р. – її керівник, з жовтня 1923 р. одночасно – Уповноважений Уряду II Речіпосполитої у справах оптації в Україні). 1 березня 1924 р. очолив Генеральне консульство Польщі у Харкові в ранзі секретаря (згодом радника) посольства.

⁷ *Заремба-Скшинський Константи* (Zaremba-Skrzyński Konstanty, 28.05.1891 – 19.10.1978) – польський дипломат, суспільно-політичний діяч. Народився на Поділлі. Закінчив київську приватну гімназію, де брав участь у нелегальній “Polskiej Macierzy Szkolnej”. Закінчив правничий факультет Університету св. Володимира у Києві (1916). Кар'єру в МЗС II Речіпосполитої розпочав 1919 р. 1921–1923 рр. – член, заступник голови, голова Змішаної російсько-українсько-польської комісії у справах репатріації у Варшаві (Варделпол). З жовтня 1923 р. – начальник Східного відділу МЗС. Після закінчення Академії міжнародного права у Гаазі (1924) призначений Генеральним консулом у Харкові. У червні 1928 р. через фінансові обставини відкликаний до Варшави й через півроку – 15 січня 1929 р. звільнений з МЗС. У роки Другої світової війни був учасником руху Опору. Арештовувався прифронтовим НКВД (1945), спецслужбами ПНР (1952–1955 рр. був ув'язнений). 1961 р. вийшов на пенсію; 1976 р. став співзасновником Польського клубу католицької інтелігенції. Помер у Варшаві (докладніше див.: *Kaczmarek Z.* Skrzyński Konstanty // *Polski Słownik Biograficzny.* – Warszawa; Kraków, 1997–1998. – T. 38. – S. 463–465).

⁸ *Орачевський Станіслав* (Oraczewski Stanisław) – польський дипломат. Службу в МЗС II Речіпосполитої розпочав 1919 р. Від 1 вересня 1926 р. працював у Генконсульстві Польщі

Адам Стебловський (8 грудня 1928 р. – 26 червня 1932 р.)⁹; Ян Каршо-Седлевський (1 липня 1932 р. – 1 серпня 1934 р., а відтоді й до 1 жовтня 1937 р. – Генеральний консул у Києві)¹⁰; Станіслав Адам Сошніцький (2 серпня 1934 р. – 31 жовтня 1936 р.)¹¹ та Тадеуш Бжезінський (1 грудня 1936 р. – 16 грудня 1937 р.).

Поряд з харківським Генеральним консульством з 1926 р. функціонувало Консульство II Речіпосполитої у Києві. Першим й довголітнім польським консулом у Києві був Мечислав Бабінський (01.05.1926 – 30.09.1930)¹². Його наступником

у Харкові віце-консулом; очолював Генконсульство упродовж півроку (19 червня – 7 грудня 1928 р.). Згодом відкликаний до Варшави й 1 червня 1929 р. призначений віце-консулом до Консульства Польщі у Тбілісі. 1 березня 1932 р. звільнений з МЗС.

⁹ *Стебловський Адам (Stebłowski Adam, 12.12.1896 – 1941)* – польський дипломат. Народився у маєтку Збруч Волочеського повіту. Закінчив гімназію в Острозі, вивчав філологію в університеті св. Володимира у Києві, закінчив Вищу військову школу (1922) і правничий факультет Варшавського університету, навчався у Варшавській школі політичних наук. Магістр права. У 1917–1918 рр. брав участь у створенні польських військових підрозділів у Росії. Служив у Війську Польському. У 1925–1928 рр. – військовий експерт польської делегації на міжнародних конференціях Ліги Націй, член постійної Дорадчої комісії з військових справ при Лізі Націй. З 1928 р. – дипломований майор запасу. У 1928–1933 рр. – радник Посольства II Речіпосполитої у Москві, Генеральний консул Польщі у Харкові (8 грудня 1928 р. – 26 червня 1932 р.), консул у Тбілісі (1 липня 1932 р. – 31 жовтня 1933 р.), згодом член змішаної комісії у справах Верхньої Сілезії, радник МЗС Польщі, співробітник багатьох військових часописів. Після початку Другої світової війни в еміграції. Помер у Шотландії 1941 р. (див.: *Grajżul T. Poselstwo i konsulat Rzeczypospolitej Polskiej w Charkowie...* – S. 221; *Hołodomor 1932–1933: Wielki Głód na Ukrainie w dokumentach polskiej dyplomacji i wywiadu* / [wybór i opracowanie Jan Jacek Bruski]. – Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 2008. – S. 19–21, 24, 26–29, 31–32, 35, 37, 63, 66, 474, 660, 662–665, 669, 768).

¹⁰ *Каршо-Седлевський Ян (Karszo-Siedlewski Jan, 01.12.1891 – 08.07.1955)* – польський дипломат, старший брат підприємця й сенатора II Речіпосполитої (1935–1939) Тадеуша Каршо-Седлевського (1893–1939). На дипломатичній службі з 1919 р.: старший референт дипломатичного відділу МЗС; Генконсул II Речіпосполитої в Ополью (1920–1922); секретар посольства I класу у Белграді (1922–1924); радник посольства у Празі (1 грудня 1924 р. – 31 жовтня 1930 р.); радник посольства у Москві (1 жовтня 1931 р. – 1 травня 1932 р.); Генеральний консул II Речіпосполитої у Харкові та Києві (1932–1937) – з авансуванням до рангу радника амбасади. 1 грудня 1938 р. призначений Надзвичайним Послом й Повноважним Міністром в Ірані та Іраку за перебуванням у Тегерані й подальшим поширенням повноважень на Афганістан (обіймав посаду до 30 червня 1942 р.). Згодом (до 28 лютого 1943 р.) очолював Генконсульство II Речіпосполитої у Бейруті. Після повернення до Лондона, де резидував еміграційний уряд Польщі, до 5 липня 1945 р. виконував обов'язки генерального секретаря МЗС. Залишився в еміграції, працював у Комітеті Вільної Європи та Бібліотеці Конгресу США. Помер 8 липня 1955 р. у Вашингтоні (див.: *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej* / [red. nauk. J. M. Majchrowski przy współpracy G. Mazura i K. Stepana]. – Warszawa: BGW, 1994. – S. 99–100).

¹¹ *Сошніцький Станіслав Адам (Sośnicki Stanisław Adam, 12.09.1896 – ?)* – польський військовий і дипломат. До МЗС перейшов 1 червня 1931 р. з Міністерства військових справ, обійнявши посаду радника у Політичному департаменті. З 23 квітня 1933 р. – консул Польщі у Києві, з 2 серпня 1934 р. – консул у Харкові. Відкликаний до Варшави 1 листопада 1936 р., 31 грудня 1936 р. вийшов у відставку.

¹² *Бабінський Мечислав (Babiński Mieczysław Z., 08.09.1891 – ?)* – польський дипломат. У 1918–1919, 1922–1924, 1935–1937 рр. – працівник центрального апарату МЗС II Речіпосполитої (зокрема, 1924 р. – референт відділу преси), радник МЗС. 1926–1930 рр. – консул Польщі у Києві; 1930–1935 рр. – польський консул у Динебурзі (Латвія, нині – Даугавпілс) й Данцигу (нині – Гданськ). Від жовтня 1939 р. до 17 червня 1940 р. у Франції очолював відділ персоналу МЗС польського еміграційного уряду. Подальша доля невідома.

на цій посаді став Генрик Янковський, який очолював київське Польське консульство до весни 1933 р. (01.10.1930 – 01.03.1933)¹³. Заступив Г. Янковського Станіслав Адам Сошніцький (23.04.1933 – 31.07.1934). Його змінив у серпні 1934 р. (вже у ранзі Генерального консула) Ян Каршо-Седлевський (01.08.1934 – 30.09.1937). Останнім Генконсулом II Речіпосполитої у Києві був Єжи Матусинський (01.10.1937 – 17.09.1939)¹⁴.

Упродовж 1926–1939 рр. Консульство (згодом Генеральне консульство) II Речіпосполитої у Києві розташовувалось у будинку на Печерську, у престижному районі Липки, на розі вулиць Карла Лібкнехта (у дореволюційний період – Левашовська, нині – Шовковична) та Кірова (нині – Михайла Грушевського). Його сучасна адреса – вул. М. Грушевського, 20.

До кам'яниці в центрі міста прилягали житлові будинки, призначені для військовослужбовців, у яких, зокрема, мешкали офіцери й службовці ГПУ/НКВД. Консульський будинок мав підвальні приміщення, цокольний і перший поверхи. На цокольному поверсі мешкав консул, який мав для власних потреб кабінет, їдальню, спальню й салон для прийомів. Поряд із цими приміщеннями були три канцелярські й чотири житлові кімнати. На верхньому поверсі – два приміщення для заступника консула, три наступні для інших службовців й велика їдальня для усього персоналу. У підвальному приміщенні обладнано кухню, пральню, комору, три кімнати для допоміжного персоналу й фотокімнату. На кожному з поверхів була лише одна ванна й туалет.

Ділянку, на якій розташовувалося Консульство Польщі, оточував невеликий парк, огорожений високим, майже триметровим залізним парканом.

Друга половина 1930-х рр. стала серйозним випробуванням для персоналу іноземних консульських представництв, які все ще перебували на території ССРСР/УСРСР. Один із керівників тогочасної польської розвідки полковник С. Маср зауважував: “Сумною уявлялася доля співробітників МЗС, які, як можна сміливо стверджувати, були засуджені на важкі роботи у “штрафному таборі”, що йменувався Союзом Соціалістичних Советських Республік. З одного боку, від них очікували щораз кращих та всебічніших інформацій щодо краю їхнього “заслання”, а, з іншого боку – чигали на них щораз більш злостиві утискування, труднощі й провокації”¹⁵.

¹³ *Янковський Генрик* (Jankowski Henryk, 26.06.1895 – ?) – польський дипломат. Служив у царському війську. Після відродження Польської держави – в МЗС: референт Консульства Польщі в Одесі (07.01 – 21.06.1919), згодом (до 23.02.1920) – службовець консульства Кельні. Повернувся до МЗС у Варшаві, працював у Консульському департаменті. З 28 серпня 1922 р. – віце-консул Консульського відділу у Москві. Консул II Речіпосполитої у Мінську (01.08.1928 – 30.04.1930). Згодом (01.10.1930 – 01.03.1933) очолював Консульство Польщі у Києві, після чого вийшов у відставку (див.: *Kruszyński M. Ambasada RP w Moskwie 1921–1939.* – S. 287–288).

¹⁴ *Матусинський Єжи* (Matusiński Jerzy, 01.10.1890 – 1941?) – польський дипломат. Працю в МЗС розпочав службовцем Консульського департаменту (29.05.1926 – 31.06.1933). Згодом був консулом у Пітсбурзі (01.07.1933 – 01.02.1935), Нью-Йорку (01.02.1935 – 30.06.1935), Ліллі (01.07.1935 – 30.09.1937) й Генеральним консулом у Києві (01.10.1937 – 17.09.1939). За вказівкою з Москви заарештований НКВД УСРСР 1 жовтня 1939 р. Утримувався на Луб'янці, де, за неперевіреною інформацією, помер (був убитий) наприкінці 1941 р.

¹⁵ *Kuśnierz R. Funkcjonowanie polskich placówek dyplomatycznych w ZSRS w warunkach Wielkiego Terroru (1937–1938) // Polska dyplomacja na Wschodzie w XX – początkach XXI w.* – S. 376.

Владислав Міхневич, колишній референт Консульства/Генерального консульства Польщі у Києві (січень 1933 р. – 19 жовтня 1936 р.)¹⁶, пригадавав атмосферу, що у ній працювали консульські установи на теренах СССР/УССР й, зокрема, київське консульство: “Консульства наші на советських обширах були дуже дивною інституцією, чимось посереднім поміж кляштором, в’язницею й божевільнею.

Були кляштором, бо усі [працівники] мусили мешкати під одним дахом, підлягаючи квазічернечим правилам, що виникали зі співжиття у винятковій тисняві з подружжями, які займали окремі кімнати, користуючись однією ванною й кухнею. Разом працювали, разом їли чотири рази на добу, разом ходили на прогулянку до близького Купецького саду, спільно йшли до опери [...] Були в’язницею, бо перебували під щільним наглядом чужного НКВД. Вже виходячи з дверей, нас брали на мушку й стежили безупинно. Скільки осіб прогулювалося, стільки ж приліплювалося до нас агентів. За автівкою консула їздила постійно автівка безпеки, а в кожного нашого відвідувача по виході з консульства перевіряли документи. Навпроти консульства, на першому поверсі, функціонував постійний спостережний пункт з численним персоналом, і удень і вночі готовим до стрибка.

Консульства, на жаль, мали також багато спільного з божевільнею. Численний двостатевий персонал унаслідок докучливої тисняви й ходіння одне одному по п’ятах перебував у стані хронічного збудження й постійного подразнення на тлі цілком дріб’язкових непорозумінь чи мимовільних помилок. Дрібні на вигляд індивідуальні дивацтва набували велетенських розмірів під тиском нервів. Було це загалом усе смішно, але дуже докучливо [...]”¹⁷.

В аналогічній ситуації перебувало й Генеральне консульство Німеччини у Києві (1937 р. у Києві функціонували польське, німецьке, італійське й чехословацьке консульства)¹⁸. Генконсул Георг-Вільгельм Гросскопф (1884–1942), який 13 років очолював німецьке консульство у Новосибірську, рішенням МЗС Німеччини у листопаді 1935 р. був переведений до Києва. Вже наприкінці 1935 р. він був присутнім на різдвяному прийнятті у місцевому Генконсульстві Польщі (товариські контакти польських і німецьких консульських співробітників у Києві були звичною річчю). Правозахисник Олександр Прокопенко, який зі санкції влади надавав

¹⁶ *Міхневич Владислав* (Michniewicz Władysław, 29.04.1901 – 1995) – польський розвідник і дипломат. Уродженець Поділля. Закінчив гімназію в Умані, брав участь у “ПОВ”. 1920 р. відряджений до Варшави у розпорядження II відділу Генштабу Польщі; з 1 липня 1921 р. – підпоручик. Керував розвідувальним осередком у Москві (1922–1923). Згодом (до 1928 р.) служив у 44-му полку піхоти у Рівному. Закінчив Вищу військову школу (1928–1930), після чого був відряджений до командування 2-ї піхотної дивізії у Кельцах. З 1 січня 1931 р. – капітан. У січні 1933 р. повернувся до II відділу й був відряджений як референт-розвідник до Консульства Польщі у Києві, де перебував до 19 жовтня 1936 р. Згодом він пригадавав цей час: “Під прибраним прізвиськом Міткевич обіймав з доручення II Відділу [Генштабу Польщі] посаду керівника військової розвідки на терені України з осідком у Києві [...]”. В роки Другої світової війни служив у Карпатській бригаді у Сирії, Палестині й Єгипті, II корпусі в Італії (1943–1945) й 2-й Карпатській бригаді. Від 1947 р. мешкав в Аргентині, де й помер.

¹⁷ *Michniewicz Wł.* Moje spotkania z Ksawerym Pruszyńskim / Wł. Michniewicz // *Zeszyty historyczne*. – Paryż, 1992. – Z. 102. – S. 221–222.

¹⁸ Протокол допиту колишнього Уповноваженого НКЗС СССР при Уряді УССР А. М. Петровського щодо його контактів з іноземними консулами у Києві й “шпигунських зв’язків” з Генеральним консулом II Речі Посполитої Я. Каршо-Седлевським, 1 вересня 1937 р. // *Україна – Польща 1920–1939 рр.: 3 історії дипломатичних відносин...* – С. 512.

юрисконсультські послуги польським дипломатам, зафіксував появу на цій вечірці “нового німецького консула (високого зросту) й двох секретарів німецького консульства та їхніх дружин”. 7 лютого 1936 р. Г.-В. Гросскопф був присутнім на відкритті III сесії ЦВК УССР разом зі своїм польським колегою генконсулом Я. Каршо-Седлевським¹⁹. 24 серпня 1936 р. фюрер і рейхсканцлер Німеччини А. Гітлер підписав призначення Г.-В. Гросскопфа Генеральним консулом у столиці УССР, остаточно формалізувавши вже чинний статус німецького дипломата²⁰.

На березень 1937 р. іноземні консульства у Києві залишилися практично без обслуговувального персоналу – назагал советських підданих, більшість яких або була заарештована НКВД, або змушена була залишити службу під тиском того самого НКВД. Так, у лютому 1937 р. у Києві було заарештовано 10 осіб, так або інакше пов’язаних з Генеральним консульством Німеччини, що з них п’ятеро обслуговували квартиру консула. Раптово зникли охочі рубати дрова й топити грубки, лагодити електрику, прибирати й готувати їжу. Виявилось неможливим найняти автівку або візника, щоб відвезти на вокзал речі німецьких підданих, які залишали непривітну “країну Советів”. Агенти НКВД (по дві-три особи) чергували безпосередньо у під’їздах будинків, де мешкали співробітники консульства. У їхніх квартирах постійно зникала електрика, відключалася вода, виходила з ладу каналізація, перманентно псувалися вхідні замки, зрізалися електричні дзвінки. Виходити до міста – на вулицю або до крамниць по необхідні закупи було небезпечно через щільний енкаведистський “супровід” й велику ймовірність наразитися на брутальні вихватки або й арешт²¹.

У більш виграшній ситуації перебувало Генеральне консульство Польщі, оскільки за вказівками МЗС з Варшави неухильно скорочувало чисельність допоміжних працівників – “громадян” ССРСР. Так, на момент відкриття Консульства Польщі у Києві (1926) серед його персоналу налічувалося 5 советських підданих (кухарка, дві покоївки, прачка, сторож); аналогічним був цей показник й 1928 р. Натомість 1931 р. кількість допоміжного персоналу з “місцевих” тимчасово збільшилася до 8 осіб (коштом трьох “помічників”). Але вже 1933 р. скоротилася порівняно з 1931 р. удвічі – з 18 до 9 осіб. Серед них зберегла свої позиції з 1926 р. лише кухарка Ірина [Годуненко] – єдина піддана ССРСР серед консульського персоналу 1933 р. Втім надалі, як засвідчують списки службовців й персоналу Генконсульства Польщі у Києві 1936 та 1938 рр., советських підданих серед його допоміжного персоналу вже взагалі не було²².

Атмосфера Великого Терору 1937–1938 рр. була прикметна перманентним оприлюдненням офіційних повідомлень советської преси щодо виявлених “змов” і конкретних прізвищ їхніх учасників – “контрреволюціонерів”, “шпигунів” й “диверсантів”. Паралельно у неофіційному обігу циркулювали численні чутки, які

¹⁹ Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 6827. – Арк. 1–2.

²⁰ Белковец Л. П. Немецкое консульство в Сибири в 1920–30-е годы / Л. П. Белковец, С. В. Белковец // Немцы России в контексте отечественной истории: общие проблемы и региональные особенности: материалы Международной научной конференции (Москва, 17–20 сентября 1998 г.). – Москва: Готика, 1999. – С. 314.

²¹ Там само. – С. 318.

²² Див.: *Kruszyński M. Ambasada RP w Moskwie 1921–1939.* – S. 329–332.

назагал відповідали дійсності або ж були вигаданими (частково), про масові арешти й засудження партійно-советської номенклатури середнього й нижчого рангу, а то й “пересічних советських громадян”. У репресивний вир втягувалися й представники дипломатичного корпусу УССР (у листопаді 1936 р. за ґратами опинився Генеральний консул ССРСР у Львові Петро Світнев)²³, а також окремі співробітники консульських представництв іноземних держав. Так, 11 липня 1937 р. на київському вокзалі була брутально затримана стенотипістка Генконсульства Німеччини у Києві, німецька громадянка Ерна Герндт. Інкримінувалося їй “шпигунство”, організація “шпигунської мережі” й підготовка “бактеріологічної диверсії” на випадок війни Німеччини з ССРСР.

Генеральний консул II Речіпосполитої у Києві Ян Каршо-Седлевський у рапорті до Варшави від 5 серпня 1937 р. принагідно характеризував атмосферу, яка панувала у Генеральному консульстві Німеччини у Києві після арешту Ерни Герндт. За словами польського дипломата, численні інтервенції Генерального консульства Німеччини у Києві, московського Посольства Німеччини перед апаратом Уповноваженого НКЗС ССРСР при квазіуряді УССР та всевладним НКВД УССР не принесли позитивних наслідків. Німецьким дипломатам було відмовлено у передачі бранці харчів, білизни й грошей. На запитання Генерального консула Німеччини у Києві Г. Гросскопфа, у чому полягає провина ув’язненої, надійшла відповідь УпНКЗС, що, мовляв, “слідство” протриває ще два місяці й до його завершення обвинувачення не будуть оприлюднюватися, тобто наголос робився на “таємниці слідства”. На вимогу Генконсула зустрітися з очільником республіканського НКВД Ізраїлем Леплевським знову була отримана “етикетальна” відмова – мовляв, керівний енкаведист так переобтяжений обов’язками, що не зможе найближчим часом приділити увагу дипломатові²⁴.

Відтак, за словами Яна Каршо-Седлевського: “Сам консул Гросскопф перебуває у стані цілковитої душевної депресії й взагалі не виходить, ані не виїздить з дому. Викликаний дружиною, яка перебувала у Берліні, аби виїхав по неї до Варшави, боїться виїхати за кордон ССРСР, тому що твердить, що, попри отримання зворотної советської візи, місцева влада може його не впустити назад до Києва. Особисто не виключаю можливості, що факт арешту п. Герндт, яка не раз друкувала на машинці рапорти консула й провадила архів, пов’язаний з прагненням більшовиків безпосередньо вплутати консула Гросскопфа у шпигунську аферу й змусити його, як найкращого німецького знавця советського терену, до залишення території ССРСР”²⁵.

30 жовтня 1937 р. співробітник київського Генконсульства Польщі Станіслав Навроцький інформував II відділ польського Генштабу щодо ситуації довкола Генерального консульства Німеччини. Від німецьких колег він, зокрема, дізнався, що звільнена Е. Герндт 20 жовтня 1937 р. залишила через Шепетівку негостинну “країну Советів”. Під час утримання під вартою її шантажували тим, що німецьке Генконсульство у Києві, мовляв, вже ліквідовано, а відтак її долею нікому опікуватися, тому єдиний для неї вихід – прийняти советське підданство²⁶.

²³ Див., напр.: Протокол допиту обвинуваченого П. Світнева в УГБ НКВД УССР, 20 листопада 1936 р. // Україна – Польща 1920–1939 рр.: З історії дипломатичних відносин... – С. 496–497.
26 лютого 1937 р. П. Світнев помер у лікарні Київської в’язниці – “від кардіосклерозу, серцевої астми й аневризму аорти” (!) // Там само. – С. 500–501.

²⁴ *Kuśnierz R.* Funkcjonowanie polskich placówek dyplomatycznych w ZSRS... – S. 381.

²⁵ *Ibidem.*

²⁶ *Ibidem.* – S. 382.

Аналогічна ситуація склалася й довкола Генерального консульства Польщі у Києві. Щоправда, на відміну від німецьких колег, керівництво й персонал Генконсульства II Речіпосполитої мешкали не у місті, а в самому будинку дипломатичного представництва. До характерних для попередніх років проблем “советського повсякдення” (дефіцит харчів, важкі умови побуту, складні взаємини з місцевою адміністрацією, перманентне стеження таємної поліції за діяльністю консульських працівників і їхніми контактами з “місцевими”) 1937–1939 рр. апарату польського Генконсульства додалися ще проблеми з відмовою поштового відомства УССР у передплаті на регіональну (районну) пресу, ускладнилося придбання залізничних квитків, почастішало вибиття шибок у приміщенні дипустанови “невідомими хуліганями”, брутальнішою, аж до хамської, стала поведінка філерів, допоміжний персонал змушений був здійснювати “експедиції до міста” винятково у супроводі консула або віце-консула, що принаймні гарантувало хоча б якусь недоторканість. Також звичним явищем стало блокування/барикадування виїзду з воріт Генконсульства Польщі легковиком або й вантажівкою, які, за словами советських урядовців, “раптово ламалися” саме у цьому місці й ремонт яких (відтранспортування) потребували багатогодинної праці.

5 серпня 1937 р. керівник Генконсульства у зв’язку з вищенаведеним адресував до МЗС у Варшаві меморандум “Ізолювання іноземних дипломатичних представництв на терені советської України”²⁷.

Польська сторона змушена була вдатися до симетричних дій у відповідь – так званої реторсії. 16 липня 1938 р. Амбасада Польщі у Москві була поінформована щодо реторсійної акції МЗС у порозумінні з керівництвом служби безпеки, що мала розпочатися 18 липня й бути спрямованою проти советських дипломатів у Польщі. Акція мала полягати у затримуванні й з’ясуванні даних усіх осіб, які відвідували будинки советських представництв у Варшаві й Львові, за винятком (щоправда, не завжди) членів дипломатичного корпусу; організації бригад спостереження, які мали у відкритий (до брутального) спосіб “супроводжувати”/“охороняти” советських урядовців – аналогічно методам НКВД; відлякуванні польських громадян від виконання будь-яких функцій у представництвах ССРСР; перлюструванні кореспонденції, недоставленні преси, за винятком варшавської й львівської, та ін.²⁸

Вже 18 липня 1938 р. повірений у справах ССРСР у Польщі, радник Повпредства П. Лістопад з’явився у варшавському МЗС з оскарженням дій польської сторони. Скаржника прийняв нещодавній генконсул в УССР Я. Каршо-Седлевський, який після “київського фронту” якийсь час працював у центральному апараті МЗС (до виїзду за призначенням до Афганістану наприкінці 1938 р.). У звичній манері советських урядовців Я. Каршо-Седлевський “висловив співчуття” П. Лістопаду щодо “деяких незручностей”, завданих советським дипломатам “незграбними діями” рідних спецслужб, які, мовляв, чинять обґрунтовано, але на власний розсуд, і це нібито “жодним чином не пов’язано з польсько-советськими відносинами”. На запитання співрозмовника, чи не є це реторсією з польського боку, Я. Каршо-Седлевський “дипломатично” заперечив – польські дипломати в ССРСР/УССР щонайменше шість останніх років працюють у надзвичайно важких умовах по-

²⁷ Ibidem. – S. 378.

²⁸ Ibidem. – S. 388.

стійних переслідувань. Отже, не відбулося жодних змін у їхньому становищі, які б могли викликати реторсію з боку Польського Уряду²⁹.

17 серпня 1938 р. Посольство ССРСР у Польщі звернулося з протестом до МЗС ІІ Речіпосполитої, висловивши у ньому низку скарг, що були “дзеркальним відбиттям” “звичних умов праці” польських дипломатів у “країні Советів”: “Начиная с 18 июля текущего года польские полицейские власти продолжают создавать недопустимый режим по отношению к посольству, торговому представительству Союза ССР в Польше и консульству ССРСР во Львове, а также и к личному составу этих учреждений.

Посетители при выходе из посольства арестовываются и препровождаются в комиссариат полиции. В связи с такими действиями полиции прекратилась доставка в бюро печати посольства польских газет, а также прекращён доступ лицам, приглашаемым для хозяйственных работ в посольство, и лицам, доставлявшим от разных фирм покупки сотрудникам, в том числе портным и портнихам.

В результате подобного действия полиции варшавский корреспондентский пункт – Телеграфное агентство Советского Союза – лишён возможности получать бюллетени Польского телеграфного агентства.

По отношению к сотрудникам упомянутых советских учреждений со стороны полиции продолжают осуществляться насильственные действия и издевательства. При выходе сотрудников из этих учреждений повторяются неоднократные требования со стороны полиции предъявления документов. Во время следования сотрудников по улице их сопровождают агенты полиции. Вместе с ними агенты заходят в магазины и записывают всё то, что они приобретают. Эти сопровождения агентов приняли форму конвоирования”³⁰.

У тій самій радянській ноті оскаржувалися й аналогічні дії польської поліції стосовно дипломатичного складу Посольства ССРСР. Зокрема, згадувався й кадровий розвідник (представник Головного розвідувального управління РККА) Анатолій Якович Клімов (02.09.1898 – 19.02.1970), який працював під прикриттям посади Генконсула ССРСР у Львові (лютий 1937 р. – лютий 1939 р.): “4 августа [1938 г.], когда господин Климов, консул Союза ССР во Львове, вышел из поезда, агенты полиции остановили его посредине платформы и на виду у публики стали медленно списывать с легитимации сведения. Несмотря на заявление г-на Чебышева, что г-н Климов является советским консулом, полицейские власти не обратили [на это] никакого внимания [...]”³¹

Реторсійну акцію польська сторона зупинила 21 серпня 1938 р. – після досягнення тимчасового порозуміння з НКЗС ССРСР³².

Під час Великого Терору сталінський репресивний апарат піддав (серед інших репресивних категорій населення) жорсткій “чистці” так звані “консульські зв’язки” – мешканців ССРСР/УСРСР як радянських, так і іноземних підданих (насамперед громадян ІІ Речіпосполитої й Німеччини), які мали той або інший контакт з іноземними дипломатами, насамперед співробітниками відповідних консульських установ.

²⁹ Ibidem. – S. 388–389.

³⁰ Документы и материалы по истории советско-польских отношений / [редкол.: И. А. Хренов (отв. ред.), Т. Цесляк (отв. ред.) и др.]. – Москва: Наука, 1969. – Т. 6: 1933–1938 гг. – С. 357–358.

³¹ Там само. – С. 358.

³² Kuśnierz R. Funkcjonowanie polskich placówek dyplomatycznych w ZSRS... – S. 399–400.

Зрештою, це не було жодною новацією – лише на значно жорсткіший рівень була виведена усталена практика тоталітарного режиму другої половини 1920-х рр. Практично єдиний уцілілий свідок з колишнього апарату Управління Уповноваженого НКЗС ССРСР в УССР середини 1920-х років Надія Віталіївна Суровцова (1896–1985) пригадувала 1958–1959 рр. тогочасні особисті (але водночас службові) контакти з закордонними представниками у Харкові й, зокрема, виразну постать К. Заремби-Скшинського: “Отже, я працювала в НКІС. Там мені довелося познайомитися з чужоземцями, двома консулами, що перебували тоді в Харкові. Одним був наш сусіда по будинках, Скшинський, досить молодий, культурний, типовий поляк. Він стежив за українською літературою, наприклад, знав, що [І.] Кулик пише, читав його твори, був “у курсі” сучасного харківського культурного життя. Розмови з ним завжди були цікавими і без надто помітного того легкого розвідувального відтінку, який спостерігається або просто інтуїтивно відчувається в розмовах з людиною, причетною до дипломатії. А такою повинен був бути поляк-консул за тих часів, адже ще так недавно була польська війна, та й взагалі відносини радянські, а зокрема українські, з Польщею були до краю напружені. Я дуже уважно ставилася до своєї поведінки під час зустрічей з ним [...]. Часом, вертаючись додому, я зустрічала Скшинського, і ми разом йшли вулицею. Одного разу зустрілися в театрі, і цілий антракт походжали разом – його цікавили літературні теми, мені ж було ніяк одкараскатися від нього, хоч ходити з ним по фойє і було прикро. Але я була урядовцем НКІС і мусила лишатися ним і в позаслужбові години. Саме ця зустріч на прем’єрі “Вільгельма Телля” і “вилізла мені боком” згодом [...].”³³

В обвинувальному висновку III відділення КРВ ОГПУ у “справі” колишніх співробітників апарату Уповноваженого НКЗС ССРСР в УССР Г. Петренка й Н. Суровцової, заарештованих 6 грудня 1927 р., зокрема, стверджувалося: “Имевшимися в распоряжении КРО ОГПУ данными было установлено, что Зав[едующий] Пресс-бюро Уполномоч[енного] НКИД в Харькове ПЕТРЕНКО Г. Г. и редактор этого бюро СУРОВЦОВА Н. В., используя своё служебное положение, связались с польским консулом в Харькове СКШИНСКИМ, были им завербованы и, имея отношение по службе к различного рода секретным материалам, снабжали СКШИНСКОГО информацией разведывательного характера. Впоследствии, по уходе из НКИД, уже работая, ПЕТРЕНКО – в редакции газеты “Вісті”, а СУРОВЦОВА – в РАТАУ, они не порывали связи со СКШИНСКИМ, а, лишь конспирируя её, продолжали передавать ему различного рода шпионские сведения, касающиеся дипломатической и партийной работы [...].”³⁴

Рішенням Колегії ОГПУ від 28 травня 1928 р. Г. Петренко був відправлений до таборів на десять, Н. Суровцова – на п’ять років³⁵.

³³ Суровцова Н. Спогади / Н. Суровцова; [упоряд. Л. Лук’янова]. – Київ, 1996. – С. 182.

³⁴ Обвинувальний висновок III відділення КРВ ОГПУ у “справі” колишніх працівників апарату Уповноваженого НКЗС ССРСР в УССР Г. Петренка та Н. Суровцової, яким інкримінувалося шпигунство на користь Польщі, 22 травня 1928 р. // Україна – Польща 1920–1939 рр.: 3 історії дипломатичних відносин... – С. 337.

³⁵ Докладніше див.: Синицький П. Е. “Справа Суровцової – Петренка” 1927–1928 рр.: опрацювання моделей масових репресій проти вітчизняної інтелігенції кінця 1920-х – початку 1930-х рр. / П. Е. Синицький // Історія України: маловідомі імена, події, факти: зб. статей [редкол.: П. Т. Тронько (голов. ред.) та ін.]. – Київ, 2006. – Вип. 33. – С. 166–185.

У перебігу “польської операції” НКВД ССРСР, ініційованої оперативним наказом № 00485 наркома внутрішніх справ М. Єжова від 11 серпня 1937 р., нищівного удару зазнав й апарат Уповноваженого НКЗС ССРСР в УСРСР, серед керівників якого були Адольф Петровський та Михайло Юшкевич³⁶. Так, в інформації республіканського НКВД своєму московському керівництву від 21 вересня 1937 р., зокрема, йшлося: “В Києве в аппарате НКВД вскрыта шпионская группа. Уполномоченный НКВД на Украине ПЕТРОВСКИЙ, быв[ший] член КПП, прибывший в СССР в порядке персонального обмена, был завербован поляками в 1921 г. [...]. Работая в системе НКВД, он проводил большую шпионскую работу в интересах Польши. ПЕТРОВСКИЙ систематически сообщал полякам весьма важные данные по вопросам международной политики Союза. В Києве он был связан с польским консулом КАРШО-СЕДЛЕВСКИМ.

КАРШО-СЕДЛЕВСКИЙ использовал ПЕТРОВСКОГО для связи с быв[шим] Пред[седателем] СНК УСРСР ЛЮБЧЕНКО и направления деятельности Украинской Националистической организации в интересах Польши. В НКВД, кроме ПЕТРОВСКОГО, работали польские агенты ЮШКЕВИЧ и БРЕДЕНКО. ЮШКЕВИЧ – зам[еститель] Упол[номоченный] НКВД – завербован поляками в 1919 г. при оккупации Белоруссии. БРЕДЕНКО – секретарь Упол[номоченный] НКВД – завербован польской разведкой в 1932 г. – во время пребывания в Турции на работе по линии НКВД [...].”³⁷

12 жовтня 1938 р. Генеральний консул Польщі у Києві Єжи Матусинський відправив чергове інформаційне повідомлення до МЗС у Варшаві. У ньому польський дипломат зафіксував два вияви поступу русифікації України. У першому випадку йшлося про відкриття російського театру у місті Слов’янську у Донецькому басейні (сумнозвісному місті з 2014 р.), в іншому – ліквідацію Польського театру у Києві.

Ліквідація польського театрального колективу, за характеристикою Є. Матусинського, відбулася без жодного зовнішнього розголосу. У певний момент, наприкінці весняного сезону, припинилися його вистави, а восени театр вже не відновлював роботи. Дітлахи, яких консульські співробітники запитали, чому театр не працює, дістали відповідь, що “у театрі викрито якесь гніздо ос” – звичний для того часу евфемізм на означення “чистки” у тій або іншій установі³⁸.

Сучасник, тодішній київський старшокласник, зафіксував ці сталінські етнічні “зачистки” на ще підсвідомому рівні як певні зовнішні лише ознаки ще невідрефлектованих змін: першими раптово зникли з міського життя ... китайці, за ними прийшла черга деполонізації: *“Так само непомітно виселили, а значною мірою просто пересаджали за обвинуваченням у шпигунстві, київських поляків. Просто раптом зникли з тумб і стендів афіші польського театру”*³⁹.

³⁶ Рубльов О. Репресії проти поляків в Україні у 1930-ті роки / О. Рубльов, В. Репринцев // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 1995. – № 1/2 (2/3). – С. 145, 156.

³⁷ Повідомлення наркома внутрішніх справ УРСР І. Леплевського наркому внутрішніх справ СРСР М. Єжову щодо проведення “польської операції”, 21 вересня 1937 р. // Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб // [редкол.: Є. Беднарк, В. В’ятрович, С. Кокін та ін.]. – Варшава; Київ, 2010. – Т. 8: Великий терор: польська операція 1937–1938. – Ч. 1. – С. 564–566.

³⁸ Raport Konsulatu Generalnego Rzeczypospolitej Polskiej skierowany do Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie dotyczący przejawów rusyfikacji Ukrainy, 12 października 1938 r., Kijów // Polacy na Ukrainie: Zbiór dokumentów. – Przemysł: Południowo-Wschodni Instytut Naukowy w Przemyślu, 1998. – Т. 1. – Cz. 1: Lata 1917–1939 / [pod red. S. Stępnia]. – S. 294.

³⁹ Коржавин Н. В соблазнах кровавой эпохи / Н. Коржавин // Новый мир. – 1992. – № 7. – С. 192.

Ліквідація Державного польського театру у Києві (ДПТ) була ініційована владою. За вказівкою останньої (очевидно, Київського міськкому КП(б)У), 4 березня 1938 р. відбулися загальні збори працівників ДПТ із визначенням “згори” порядком денним й рішенням про ліквідацію національного творчого колективу, який, мовляв, за сім років існування “не виправдав себе по обслуговуванню трудящого польського населення як національний театр”. Констатувалося, що театр, мовляв, “непопулярний”, кваліфікація акторського складу не відповідає вимогам, які стоять перед “совєтським національним театром”. Стверджувалося, що до складу Державного польського театру посилено інфільтрувалися “вороги народу”, які іноді “використовували марку театру для своїх контрреволюційних цілей”. Утім, завдяки наполегливій праці керівництва ДПТ щодо поліпшення його особового складу й пильності “славних органів НКВД” театр переважно позбувся “класових ворогів”.

Водночас, позбувшись “контрреволюційного елементу” в акторському складі, дирекції не вдалося заповнити вакансії, які утворилися внаслідок цього, висококваліфікованими акторами – поляками. Актори ж інших національностей, які володіли польською мовою, категорично відмовлялися працювати у ДПТ. Відтак, вистави у напівпорожньому залі не лише розхолоджували колектив, а й позбавляли його перспектив творчого зростання. У зв’язку з цим зібрання просило Управління у справах мистецтв при РНК УРСР ліквідувати ДПТ, гарантувавши водночас його акторському складу працевлаштування відповідно до кваліфікації. 5 березня 1938 р. був підписаний наказ Управління у справах мистецтв про ліквідацію творчого колективу⁴⁰.

14 квітня 1938 р. рішення “Про польський театр” ухвалило Політбюро ЦК КП(б)У. У його постанові, складеній заднім числом, йшлося:

“1. Зважаючи на те, що Державний польський театр в м. Києві має обмежену базу польського глядача, дає вистави низької ідейно-художньої якості і протягом семирічного існування як національний театр себе не виправдав, – погодитись з постановою загальних зборів колективу польського театру про ліквідацію театру.

2. Запропонувати Управлінню в справах мистецтв при РНК УРСР (т. Гришко) видати наказ про ліквідацію польського театру в м. Києві⁴¹.

3. Доручити РНК УРСР внести пропозицію про використання приміщення польського театру”⁴².

Утім, Генконсул Польщі у Києві не вбачав трагедії у зникненні з київських афіш ДПТ. На переконання Є. Матусинського, ліквідація Польського театру у Києві, принаймні у тому вигляді, в якому він існував останніми роками, не мала значення: “Ставився там справді польський репертуар (останнім часом “Мазепа” Словацького, “Дами і гусари” Фредра, “Мораль пані Дульської” Запольської), одначе у вигляді так спотвореному й виконанні настільки жакливого (актори переважно євреї, мова

⁴⁰ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 477. – Арк. 209–212.

⁴¹ Зайве підтвердження того, що ухвала Політбюро ЦК КП(б)У щодо ліквідації Державного польського театру у Києві вносилося заднім числом – як вже зазначалося, відповідний наказ Управління у справах мистецтв при РНК УРСР був виданий 5 березня 1938 р.

⁴² ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 477. – Арк. 208.

Див. докладніше: *Likwidacja teatru polskiego w Kijowie (1926–1938) w aktach GPU i NKWD / [opracowała Maria Wosiek] // Pamiętnik teatralny: Kwartalnik poświęcony historii i krytyce teatru. – Warszawa, 1995. – Rok XLIV. – Zeszyt 1–2 (173–174). – S. 195–226.*

й акцент неможливі), що ті вистави були власне пародією. Глядачів збиралося мало, польської мови у глядацькому залі не було чутно”⁴³.

17 вересня 1939 р. органи НКВД УССР заблокували працівників Генконсульства ІІ Речіпосполитої у приміщенні установи. Трохи згодом блокаду було пом’якшено – вихід у місто був дозволений для закупівлі продуктів харчування. Серед мешканців садиби на вул. К. Лібкнехта, 1, запанував неспокій, викликаний переживаннями за долю Батьківщини й очікуванням ймовірного зовнішнього вторгнення й арештів персоналу установи. Заступник наркома внутрішніх справ УССР М. Горлинський повідомляв очільнику НКВД ССР Л. Беріі 19 вересня 1939 р.: “Польський консул у м. Києві Матусинський останніми днями вкрай розстроєний, проявляє побоювання бути заарештованим і зі сльозами на очах ділиться про останні події в Польщі”⁴⁴.

Уночі 1 жовтня 1939 р. Є. Матусинський за вказівкою з Москви був викрадений НКВД УССР й вивезений на Луб’янку, де, ймовірно, й загинув (помер, був убитий восени 1941 р. під час втечі урядових установ й перед ймовірною загрозою здобуття вермахтом столиці ССР)⁴⁵.

Прикре становище персоналу Генерального консульства Польщі у Києві під час Великого Терору 1937–1938 рр., що перебувало у жорсткій вимушеній ізоляції від “совєтського повсякдення” й під перманентним контролем таємної поліції тоталітарної держави, стало справді розпачливим 1 вересня 1939 р. – з початком Другої світової війни й гітлерівської агресії проти Польщі, але особливо нестерпним – з 17 вересня 1939 р., коли розпочалася “визвольна агресія” нацистського союзника – тоталітарного ССР.

Nataliia Rublova, Oleksandr Rublov (Kyiv) Consulate General of II Rzeczpospolita in Kyiv during the Great Terror (1937–1938)

The article deals with the features of functioning of the Consulate General of Poland in Kyiv during the Great Terror in 1937–1938. Authors clarify distinctive features of socio-political situation in Ukraine under Soviet occupation where Polish diplomats worked; describe peculiarities of life of the Consulate General personnel forcedly concentrated in the restricted area of the diplomatic mission building, their contacts with colleagues from the Consulate General of Germany; explain permanent external surveillance from the NKVD apparatus and constant obstacles created by the Soviet secret police for Polish diplomats.

Keywords: the Great Terror 1937–1938, Consulate General of Poland in Kyiv, Ukrainian-Polish relations, NKVD in Ukrainian SSR, political repressions.

⁴³ Raport Konsulatu Generalnego Rzeczypospolitej Polskiej skierowany do Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie dotyczący przejawów rusyfikacji Ukrainy, 12 października 1938 r., Kijów // Polacy na Ukrainie. – Т. 1. – S. 294.

⁴⁴ Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 рр.: Документи ГДА СБ України / [упоряд. В. Даниленко, С. Кокін]. – Київ: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2009. – С. 1013.

⁴⁵ Докладніше про цей останній період функціонування дипломатичних установ ІІ Речіпосполитої в ССР/УССР див., напр.: *Nowinowski S.* Zakończenie działalności ambasady i konsulatów RP w Związku Sowieckim jesienią 1939 r. // *Zeszyty historyczne.* – 2008. – Z. 164. – S. 3–60; *Skóra W.* Porwanie kierownika polskiej placówki konsularnej w Kijowie Jerzego Matusińskiego przez władze radzieckie w 1939 r. // *Polska dyplomacja na Wschodzie w XX – początkach XXI w.* – S. 414–437; *Окіпнюк В.* Генеральне консульство ІІ Речіпосполитої у Києві: трагічний епілог восени 1939 р. / *В. Окіпнюк // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ.* – 2014. – № 1–2 (40-41). – С. 193–215.